

Є. Попов,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вступ. Значення категорії «дієздатність» у тому, що дієздатність юридично забезпечує активну участь фізичних осіб у цивільних відносинах; та іншої діяльності, реалізації своїх, майнових прав, включаючи право власності, а також особистих немайнових прав. При цьому будь-яким учасникам цивільних відносин, гарантовано застосування заходів юридичної відповідальності до дієздатного суб'єкта, який порушив зобов'язання або завдав майновій шкода за відсутності договірних відносин. Таким чином, категорія дієздатності фізичних осіб є важливим юридичним засобом вираження свободи особистості у сфері майнових та особистих немайнових відносин.

Проте обсяг дієздатності фізичних осіб може бути різний. Вирішення питання застосування «правила» чи «виключення» у кожному даному випадку може залежати від стану дієздатності фізичної особи. Дослідження даних умов є актуальним, та заповнює об'єктивно існуючі теоретичні та законодавчі прогалини у регулюванні зазначених відносин.

Враховуючи, що передбачені законодавством можливості обмеження цивільної дієздатності фізичної особи і, тим більше, визнання її недієздатним спричиняють, дуже істотне применшення його можливостей щодо реалізації своїх прав і свобод, використання названих процедур має бути в кожному конкретному випадку обґрунтованим, виключаючи зловживання із боку зацікавлених осіб.

Для цього необхідно конкретизувати існуючі критерії цивільної дієздатності, а також підстави обмеження дієздатності фізичних осіб та визнання фізичних осіб недієздатними.

Велику роль у справі вдосконалення правового регулювання цивільної дієздатності може відіграти використання закордонного цивільного законодавства, особливо країн Європейського Союзу. Цивільне законодавство країн ЄС регулює питання, пов'язані з дієздатністю своїх громадян досить детально.

Метою статті є характеристика чинного цивільного законодавства України з метою визначення змісту цивільної дієздатності та її особливостей.

Стан дослідження. Серед дослідників, які займалися даною проблематикою, слід відзначити В. І. Борисову, О. В. Веренкітової, І. В. Давидової, В. В. Луця, В. В. Недьон, Т. О. Нечитайло, О. І. Сафончик, Р. О. Стефанчука, О. Є. Харитонова, І. В. Фатееву, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонів, В. Л. Яроцького та ін.

Виклад основного матеріалу. Дієздатність суттєво впливає на права та обов'язки суб'єктів у цивільних правовідносинах. Саме на підставі змісту цивільної дієздатності визначаються права фізичних осіб на вчинення певних правочинів, а також визначається можливість цивільної відповідальності. Однак, у юридичній науці не вироблено одностайної думки щодо поняття та змісту цивільної дієздатності фізичних осіб.

коли піклувальник розпоряджається всіма доходами свого підопічного; коли піклувальник дає згоду укласти угоду фізичній особі цивільна дієздатність якої обмежена, яка надалі може завдати шкоди інтересам цієї особи. Звісно, у всіх випадках з фізичною особою, дієздатність якою обмежена відповідальність повинен нести і піклувальник, коли це необхідно.

Таким чином, слід змінити положення частини п'ятої статті 37 ЦК України у такий спосіб: «Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність лише за дрібну побутову угоду, у інших випадках відповідальність за порушення ним договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду заподіяну нею іншій особі несе як фізична особа, дієздатність якою обмежена, так і піклувальник».

Відповідно пропонується внести зміни та доповнити статтю 1185 ЦК України частиною другою, якою передбачити, що: у разі якщо у фізичної особи, цивільна дієздатність якої обмежена, відсутні речі або майно, які можуть бути достатніми для відшкодування заподіяної цими фізичними особами шкоди, ця шкода може бути відшкодована частково, або у повному обсязі піклувальником фізичної особи, дієздатність якої обмежена.

Аргументовано законодавець врегулював питання щодо фізичних осіб, визнаних недієздатними. Відповідно до частини другої статті 41 ЦК України: «недієздатна фізична особа не має право вчиняти будь-яку угоду та відповідно до частини четвертої статті 41 ЦК України відповідальність за шкоду, заподіяну недієздатною фізичною особою, несе її опікун» [5].

У наукових колах зазначається, що: «суб'єктами прав та обов'язків є також фізичні особи, які визнані недієздатними. Від імені таких фізичних осіб діють, тобто здійснюють вольові акти, особи, які мають цивільну дієздатність та визначені опікунами та піклувальниками фізич-

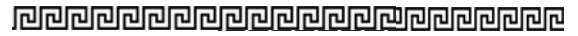
них осіб, цивільна дієздатність яких обмежена» [7]. Однак можливість і забезпеченість певної поведінки (захід можливої поведінки) визнається у цих випадках не за фізичною особою – опікуном, піклувальником, законним представником, а за фізичною особою, визнаною недієздатною. Належні піклувальнику повноваження теж є суб'єктивним правом, але останній діє від імені фізичної особи, визнаною недієздатною і створює для нього своїми діями права та обов'язки.

Правоздатність є певною суспільною властивістю, що за необхідності забезпечити як наступність цивільних прав і обов'язків, і можливість виникнення нових прав і обов'язків, незалежно від віку і психологічного стану, за всіма і в усіх членів цього суспільства з метою збереження та зміцнення наступності та стійкості цивільних відносин. Тому будь-яка фізична особа може бути спадкоємцями, власниками і тощо, так само й малолітні і неповнолітні фізичні особи (особи які є частково та неповно дієздатними), та фізичні особи, визнані недієздатними, можуть бути власниками, спадкоємцями, й тоді як від їхнього імені діють інші особи (батьки, опікуни).

Окремі науковці зазначають, що: «у змісті будь-якої правоздатності можна розрізнити дві сторони: визначення кола тих конкретних прав, які може мати правоздатний суб'єкт; визначення кола тих обов'язків, які може або має правоздатний суб'єкт» [6].

Припиняється правоздатність лише зі смертю фізичної особи, незалежно від причин її настання, а також унаслідок оголошення її померлою у порядку, передбаченому статтею 46 ЦК України.

З вище сказаного можна дійти висновку, що дієздатність відрізняється від правоздатності у наступному: по-перше, дієздатність передбачає розуміння значення своїх дій, вміння керувати ними та передбачати

їх наслідки, що не обов'язково для правоздатності; по-друге, дієздатність полягає у особистому здійсненні правоздатності. Вони співвідносяться один з одним як реальність і можливість. Недолік дієздатності поповнюється законним представництвом, тоді як правоздатність його не допускає.

Щодо дієздатності закон встановлює її невідчужуваність та неможливість обмеження з волі громадянина.

Отже, цивільна дієздатність визначається у ЦК України як здатність фізичної особи своїми діями набувати та здійснювати цивільні права, створювати для себе цивільні обов'язки та виконувати їх.

Розглядаючи зміст цивільної дієздатності, звертається увага на визначення правового статусу фізичних осіб. Так, враховуючи вищевикладене, елементами правового статусу фізичних осіб виступають цивільні правоздатність та дієздатність фізичних осіб. Правоздатність фізичних осіб зазвичай розуміється, як абстрактна можливість мати права та обов'язки.

Законодавче визначення цивільної дієздатності фізичних осіб дозволяє виділити окремі елементи, наявність яких дозволяє зробити висновок про дієздатність конкретної фізичної особи.

Найбільш суттєвими елементами змісту цивільної дієздатності фізичних осіб є можливість самостійного укладання угод (правочинність) та можливість нести самостійну майнову відповідальність (деліктоздатність).

Отже, першим елементом є можливість набуття та здійснення фізичною особою прав, тобто фізична особа здатна виступати як суб'єкт правовідносин. При цьому, другим елементом закріплено можливість фізичної особи створити для себе обов'язки, а також набутти можливості їх виконання.

На відміну від цивільної правоздатності саме наявність цивільної дієздатності дозволяє фізичній особі брати участь у цивільних правовідносинах, тобто вірною є позиція у тому,

що «цивільну дієздатність можна розглядати як особливу властивість фізичної особи, завдяки якій реалізується свобода особистості» [6].

Незважаючи на законодавче закріплення загального розуміння правоздатності в юридичній науці не вироблено однотайної думки. Особлива увага до дієздатності фізичних осіб полягає в тому, що дієздатність істотно впливає права та обов'язки суб'єктів у цивільних правовідносинах.

Саме на підставі обсягу дієздатності визначаються правомочність осіб на вчинення певних правочинів, а також визначається можливість несення відповідальності за свої діяння.

Значимість теоретичних досліджень виявляється в тому, що нормами законодавства не завжди можливо врегулювати всі можливі ситуації, тому вже на момент ухвалення рішення про вчинення певного вчинку суб'єкт повинен усвідомлювати можливі наслідки такого вчинку [4, с. 69–73].

Звернемося до досліджень правової природи дієздатності, у яких авторами виділяються два основні підходи.

В рамках першого підходу: «дієздатність пропонується розглядати як особливе суб'єктивне право фізичної особи, яке набуває людина при досягненні вісімнадцятирічного віку, або достроково при дотриманні умов, зазначених у законі, таких як емансипація та одруження, при цьому дієздатність не є незмінним суб'єктивним правом, так як за наявності підстав особа може бути обмежена в дієздатності або позбавлена дієздатності, при цьому дієздатність таких осіб може бути відновлена в тих випадках, коли відпали підстави для прийнятого рішення суду» [8].

У можливості втрати чи відновлення дієздатності проявляється подібність із суб'єктивним правом, також подібність можна побачити

і у встановленому обов'язку для невідзначеного кола особи утриматися від порушень правочинів особи [1].

Прихильниками другої теорії обґрунтовується висновок: «про правову природу дієздатності як властивість суб'єкта, завдяки наявності якого фізична особа може здійснювати вольові акти, результатом яких стає поява суб'єктивних прав та обов'язків, а також можливості нести відповідальність» [7].

Окремі науковці стверджують, що: «при дієздатності провідну роль відіграють розумові здібності фізичної особи, при цьому обсяг дієздатності залежить від того, наскільки фізична особа має здібності розуміти вчинені нею дій, а також від того, чи усвідомлює така особа у тих наслідках, які можуть наступити в результаті їх вчинення» [2, с. 139–145].

При визначенні дієздатності фізичної особи повинні бути встановлені медичні та юридичні критерії. Такі критерії можна побачити на прикладі аналізу положень про обмеження цивільної дієздатності та визнання фізичної особи недієздатною.

На практиці це може виявлятися у скоєнні вчинків, які не відповідають обставині, що склалася, суперечать нормам права або нормам моралі. Нерідко особи, які мають психічний розлад, здійснюють протиправні дії.

Так, при винесенні рішення суд враховує висновок судово-психіатричної експертизи, згідно до якої фізична особа страждає на легку розумову відсталість, що не сприяло конструктивному вирішенню особистісно значущих ситуацій, сприяло вчиненню протиправних дій, та проведеному судово-психіатричної експертизи у зв'язку з притягненням особи до кримінальної відповідальності.

Вольовий критерій недієздатності виявляється у нездатності фізичної особи керувати своїми діями. Прикладами можуть бути такий стан людини, у якому вона може самостійно здійснювати найпростіші дії з догляду за

собою, однак неспроможна регулярно приймати ліки, інакше кажучи, перебуває у безпорадному стані. Тому опікун (піклувальник) і буде контролювати дії свого підопічного.

Наявність психічного розладу саме собою може бути підставою визнання людини недієздатним. Таким чином, під підставою недієздатності суди розуміють не просто наявність психічного розладу, але нездатність людини розуміти значення своїх дій та керувати ними внаслідок такого розладу.

Законодавець визначає дієздатність шляхом закріплення двох основних елементів.

До першого елементу у змісті слід відносити здатність особи, яка має дієздатністю, здійснювати певні дій, створені задля придбання та здійснення своїх прав, тобто. мова йде про правоздатність, а також про здійснення такої правомірної дії як знахідка.

До другого елементу слід відносити те, що дієздатна особа може нести відповідальність за вчинені нею діяння, якщо з її боку було допущено порушення положень чинного законодавства.

У наукових колах зводять зміст цивільної дієздатності до здатності фізичної особи самостійно вчиняти правомірні юридичні дії та нести юридичну відповідальність за правопорушення. При цьому науковці об'єднують елементи цивільної дієздатності у поняття спроможності укладати угоди. Тут науковці обґрунтовують свої твердження тим, що «набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків можна шляхом розпорядження іншими суб'єктивними правами, тобто, для здійснення угод, не спрямованих на набуття нових прав та обов'язків, наприклад, відмова від прийняття спадщини, не потрібно мати цивільну дієздатність» [7].

Отже, цінність названої категорії залежить від того, що цивільна дієздатність юридично забезпечує активну участь фізичної особи у цивільних

відносинах, реалізації своїх майнових прав, насамперед права власності, і навіть особистих немайнових прав. При цьому всі інші учасники цивільних відносин завжди можуть розраховувати на застосування заходів відповідальності до дієздатної фізичної особи, яка порушила зобов'язання або завдала майнової шкоди за відсутності договірних відносин.

Висновки. Отже, зміст цивільної дієздатності розуміється традиційно, і включає крім істотних елементів правоздатності та деліктоздатності ще й здатність до набуття прав, здійснювати їх та розпоряджатися ними. Право обмежувати та позбавляти фізичну особу правоздатності та дієздатності має лише суд. Таке право суд реалізує за наявності зазначених у законі підстав. У результаті визнання фізичної особи обмежено дієздатною або недієздатною над нею встановлюється піклування або опіка, що обмежує чи позбавляє їх можливості бути повноцінним учасниками цивільних відносин.

У представленій статті розглядаються окремі питання змісту цивільної дієздатності за законодавством України, а також поняття та структури цивільної дієздатності фізичних осіб.

Зазначено, що дієздатність суттєво впливає на права та обов'язки суб'єктів у цивільних правовідносинах. Саме на підставі змісту цивільної дієздатності визначаються права фізичних осіб на вчинення певних правочинів, а також визначається можливість цивільної відповідальності. Однак, у юридичній науці не вироблено одностайної думки щодо поняття та змісту цивільної дієздатності фізичних осіб.

В статті акцентовано увагу на тому, що при визначенні дієздатності фізичної особи повинні бути встановлені медичні та юридичні критерії. Такі критерії можна

побачити на прикладі аналізу положень про обмеження цивільної дієздатності та визнання фізичної особи недієздатною.

При аналізі змісту цивільної дієздатності звертається увага на визначення правового статусу фізичних осіб. Так, елементами правового статусу є правоздатність та дієздатність. Правоздатність фізичних осіб зазвичай розуміється, як абстрактна можливість мати правничий та обов'язки. Законодавче визначення дієздатності дозволяє виділити окремі елементи, наявність яких дозволяє зробити висновок про дієздатність конкретної фізичної особи.

В статті акцентовано увагу на тому, що зміст цивільної дієздатності розуміється традиційно, і включає крім істотних елементів правоздатності та деліктоздатності ще й здатність до набуття прав, здійснювати їх та розпоряджатися ними. Право обмежувати та позбавляти фізичну особу правоздатності та дієздатності має лише суд. Таке право суд реалізує за наявності зазначених у законі підстав. У результаті визнання фізичної особи обмежено дієздатною або недієздатною над нею встановлюється піклування або опіка, що обмежує чи позбавляє їх можливості бути повноцінним учасниками цивільних відносин.

Ключові слова: цивільне право, цивільна дієздатність, цивільна недієздатність, фізична особа, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, цивільна відповідальність, захист прав.

Popov Ye. Some issues of the content of civil capacity under the legislation of Ukraine

The present article considers some issues of the content of civil capacity under the legislation of Ukraine, as well as the definition and structure of individuals' civil capacity.

It is noted that legal capacity significantly affects the rights and obligations of subjects in civil law relations. The content of civil capacity lays the groundwork for that the rights of individuals to enter into certain transactions, and also determines the option of civil liability. However, legal science has not developed a unanimous opinion on the concept and content of civil capacity of individuals.

The article emphasizes that medical and legal criteria should be established when determining the legal capacity of an individual. Such criteria can be seen by analyzing the provisions on limitation of civil capacity and recognition of an individual as incapacitated.

When analyzing the content of civil capacity, attention is drawn to the definition of the legal status of individuals. Thus, the elements of legal status are legal capacity and legal capability. The legal capability of individuals is usually understood as an abstract option to have legal rights and obligations. The legislative definition of legal capacity allows identifying certain elements, the presence of which makes it possible to draw a conclusion about the legal capability of a particular individual.

The article focuses on the fact that the content of civil capacity is traditionally understood and includes, in addition to the essential elements of legal capacity and tort capacity, the ability to acquire rights, exercise, and dispose of them. Only a court has the right to restrict and deprive an individual of legal capacity and legal capability. The court exercises this right if there are grounds specified in the law. As a result of recognizing an individual as having limited legal capacity or incapacity, guardianship or custody is established over them,

which limits or deprives them of the opportunity to be a full participant in civil relations.

Key words: civil law, civil legal capacity, civil incapacity, individual, civil law, civil law relations, civil liability, protection of rights.

Література:

1. Бек У. П. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи як учасника цивільних відносин. Академічні візії, (25). 2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/715>.
2. Парасюк В.М., Парасюк М.В. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2018. № 2. С. 139-145.
3. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. доктора юрид. наук. Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 10–17.
4. Саградян М. Цивільна дієздатність фізичної особи в Україні та в зарубіжних країнах. *Цивільне право і процес. Підприємство, господарство і право*. 4/2018. С. 69-73.
5. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р. *Наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитоновна Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ. Норма права*. 2023. 1424 с.
6. *Цивільне право України. Особлива частина: підручник; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. 5-те вид., стер. Київ. Юрінком Інтер*. 2017. 1173 с.
7. *Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. / За ред проф. Р.Б. Шишки (кер. авт.кол.), Ч. 1. Загальна. Київ. Видавництво Ліра-К*. 2018. 736 с.
8. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. та ін. *Цивільне право України. Підручник [Текст]: в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів. Новий Світ-2000*. 2014. 444 с.